

УДК 316.77:316.773.2+115.4+2–5

РИТУАЛІЗАЦІЯ В ЮРИДИЧНИХ ПРОЦЕДУРАХ RITUALIZATION IN LEGAL PROCEDURES

Нівня Г. О.,

кандидат філософських наук, т.в.о. доцента
кафедри філософії та соціально-гуманітарних
дисциплін, ДЗ «Одеський державний університет
внутрішніх справ» (Одеса, Україна),
e-mail: pelangi@ukr.net

Nivnja G. O.,

candidate of philosophical sciences,
temporarily performing duties Associate Professor
of the Department of Philosophy and Social and
Humanitarian Sciences, «Odessa State University of
Internal Affairs» (Odessa, Ukraine),
e-mail: pelangi@ukr.net

Дослідження націлене на виявлення ритуального компонента у сучасних юридичних процедурах. Для досягнення поставленої мети були використані такі методи: хронологічний та порівняльно-історичний для реконструкції еволюції співіснування феноменів права і обряду, та виявлення сучасних особливостей співіснування даних явищ; індукція для виявлення загальних сучасних тенденцій взаємопроникнення ритуальної та правової сфер; аналогія для визначення ролі ритуальних механізмів у сучасному праві.

У даному дослідженні проілюстровано наявність ритуального аспекту в сучасних юридичних процедурах. Показано збереження в суспільній свідомості міфологізації та сакралізації закону. Наявність ритуалізації виявлено у сфері судочинства, під час укладення шлюбу та вступу осіб на певні посади.

Ключові слова: ритуал, звичай, право, юридична процедура, закон, сакралізація.

The paper is dealing with establishing ritual components in modern legal procedures. The author used the following methods to achieve the given objective: chronological and comparative historical method – to reconstruct the evolution of law and rite notions coexistence as well as contemporary features of their coexistence; induction – to reveal general modern tendencies in ritual and legal spheres convergence; analogy – to determine the role of ritual mechanisms in today's law.

The research illustrates ritual aspect in contemporary legal procedures, highlighting law mythologization and sacralization preservation in public perception. Ritualization is found to be present in judiciary, marriage and holding certain appointments.

Keywords: ritual, custom, law, legal procedure, legal act, sacralization.

Життя сучасного індивіда та соціуму в значній мірі регламентовано нормами права. Законодавством регулюються всі рівні суспільних відносин, починаючи публічною сферою, закінчуючи сферою приватних відносин.

Область юриспруденції, як правило, пов'язується з раціональним мисленням, але слід пам'ятати, що на світанку свого виникнення право було тісно переплетено з такими ірраціональними явищами, як міф і ритуал. Щоб узаконити певні відносини або укласти угоду необхідно було належним чином провести відповідний обряд.

Рівень ритуалізації сучасної юриспруденції значно нижчий, чим в стародавньому світі, але було б помилковим вважати цю область повністю позбавленою ритуального компонента. Зберігання деяких міфолого-ритуальних аспектів є даниною традиції. Деякі ж міфолого-ритуальні елементи існують лише у суспільній свідомості у вигляді уявлень та забобонів, але такі уявлення є досить поширеними. Слід зазначити, що в умовах

секуляризації смислів у багатьох випадках ми можемо говорити не про ритуал, а лише про ритуальну поведінку, тобто про ритуалізацію у юридичних процедурах.

Сьогодні надзвичайно важливим є формування у громадян правосвідомості, розуміння своїх прав та обов'язків. Саме тому знайомитись із основами правознавства людина починає вже в школі та, навіть не будучи професійним юристом, продовжує набувати знання в цій області протягом всього життя.

З одного боку виявлення та дослідження міфолого-ритуального компонента в юридичній сфері здатне підвищити рівень правосвідомості громадян, оскільки сприятиме очищенню суспільної свідомості від забобонів. З іншого ж боку, не слід забувати про енергетичний потенціал ритуалу, котрий здатен додавати юридичній процедурі додатковий вимір, переводячи її із профанної у сакральну площину.

В сучасному науковому середовищі символічні аспекти права плідно досліджуються. Так символічний шар юридичних дій виявляє О. Глушаков; ірраціональний компонент закону та права досліджують В. Завальнюк, П. Зверєва, В. Мішегліна та ін.; ритуальні смисли процесу судочинства виявляють М. Караман, І. Ягофарова та ін. Проте у працях згаданих науковців має місце дослідження лише окремих аспектів явища, в них не здійснено комплексного огляду проблеми.

Метою дослідження є виявлення ритуального компонента у сучасних юридичних процедурах.

Завданням дослідження є аналіз символічного аспекту правових процедур в історичному контексті та в сучасному суспільстві.

Міф, ритуал та закон у стародавньому світі існували у тісній єдності. Норми і приписи фіксувалися у міфі та відбивалися у ритуалі. У міфологічних та релігійних системах було відображено такі важливі правові категорії, як справедливість, вина, покарання та ін. Так вже у давньоєгипетській міфології ми знаходимо опис посмертного суду. У християнській традиції провідним принципом є закон божий, можна сказати, що християнин живе, постійно зважаючи на неминучий божественний суд. Також релігійні догми та норми права дуже тісно переплітаються в ісламській традиції.

Споконвіків право створювало ілюзію власної святості, апелюючи до віри. Сакралізація закону досягала вказанням на вищу істоту, як на творця закону та спостерігача за дотриманням останнього. Історія знає безліч прикладів, коли правителі вважалися нащадками божеств. Так римляни вважали предком царя бога Марса, германці вірили, що правлячі династії походять від Фрейра та Одіна [3, с. 97–98], ще у XX ст. японські імператори визнавали та проголошували своє божественне походження. Отже, порушення закону носило не тільки юридичні у звичному розумінні, а й більш серйозні наслідки, що торкалися сфери духовного, вічного.

З появою держави ритуали та звичаї були включені в систему правових норм. Нерозривне

співіснування закону і ритуалу ми спостерігаємо в давньому Китаї, зокрема в конфуціанстві. Можна сказати, що саме в китайській картині світу яскравіше всього відобразилась єдність космічного та соціального закону, та їх реалізація через ритуал.

За Конфуцієм ритуал виступає не тільки, як форма символічного мислення та принцип ієрархічного розуміння буття, а й як метод конструювання соціуму та космосу. Наслідкування правилам, ритуалам та церемоніям у давньому Китаї визначало принцип гармонії та соціальної взаємодії [7, с. 147, 149]. Окрім збереження гармонії між небом та землею, здійснення релігійних обрядів у Китаї було покликано забезпечувати державну безпеку [9].

Стародавній Рим справедливо вважається колыскою багатьох сучасних західних правових систем. Саме тут зародилися провідні правові принципи та були визначені основні юридичні категорії. Раціональний компонент посилювався у римському праві, проте ритуальний елемент зберігав свою силу.

Так, давньоримські юристи сприймали урочисті вербальні формули, які проголошувалися сторонами, як публічні свідчення, що мають повну юридичну силу [1, с. 310]. Найархаїчнішою з зобов'язувальних угод була угода *nexum*. В ході ритуалу боржник самозакладався кредиторіві, при чому у випадку невиконання зобов'язків перший переходив у повне розпорядження останнього [10, с. 94].

В епоху середньовіччя право залишалось достатньо ритуалізованою сферою. Законними та дійсними визнавалися лише постанови і акти, під час приймання яких мало місце суворе дотримання ритуалу. У ранньому середньовіччі ритуал виконував функції, котрі в більш розвинутому суспільстві виконуватиме письмовий закон та удосконалена судово-адміністративна система [1, с. 310; 8, с. 51]. Факти, що підтверджують проведення символічних ритуалів, пов'язаних з правовими нормами, були зафіксовані на всій території середньовічної Європи [1, с. 310].

І. Фалалеева, досліджуючи правову обрядність у салічних франків, виділяє ознаки правового ритуалу, що забезпечують ефективність останнього, як регулятора правових відносин. До таких ознак дослідниця прилічує символічність, спадкоємність, повторюваність, відносну стійкість, публічність, емоційну виразність та наявність в правовому ритуалі державної волі [8, с. 51]. До правових ритуалів у салічних франків дослідниця відносить обряд передачі майна, обряд «*scenecruda*», пов'язаний з колективною відповідальністю роду за вбивство та ін. [8, с. 51–53].

Символічність та ритуалізованість середньовічного права проявляла себе у відношеннях між сеньйорами і васалами. Це стосується зокрема лицарської служби, ритуалу васалітету та права першої ночі.

Зведення у лицарі слугувало ініціацією. Церемонії посвяти у лицарі являли собою модифікацію причастя та були описані в релігійно-

містичних термінах. Ритуали васалітету як символічно юридичні процедури мали на меті розподіл прав та зобов'язків [1, с. 310]. Цікавою є інтерпретація деякими дослідниками права першої ночі як трансформації обряду священної дефлорації або тотемного зачаття. Дана традиція ілюструє перехід прав від найсильнішого магічно до найсильнішого соціально [6, с. 286–287].

Символічний характер в епоху середньовіччя мало також укладення угод. Наприклад, угода купівлі-продажу худоби скріплювалася проведенням обряду, який полягав в тому, що покупець насипав жменьку землі на спину купленої щойно корови або вівці [5, с. 946].

У слов'ян звичаєве право, тобто правові норми засновані на звичаях і традиціях, окрім обряду проявлялося у таких формах як прислів'я, сказання та ін. Право ставилось під захист богів, юридичні правила та звичаї сприймалися як безпосередні заповіді божественної влади. Основною формою укладення угод були символічні дії, орієнтація на обряд яскраво проявлялася в суді, при чому під час проведення останнього було припустимим звернення до надприродної допомоги [1, с. 312].

Проведення та позначення меж також здійснювалось за допомогою обряду. Юридичними знаками в ньому слугувало велике каміння або великі одиночні дерева, на яких вирізблювалися особливі позначки. Важливим учасником такого ритуалу був князь, який визначав межові знаки, що мали назву княжої межі [1, с. 313].

В сучасному праві переважає раціональний чинник. Проте в деяких юридичних сценаріях відчувається відлуння давніх обрядів. Це дозволяє говорити про ритуалізацію в сучасних правових процедурах. Головним чином це стосується процедур, що пов'язані з укладенням шлюбу, феномена присяги та сфери судочинства.

Невід'ємною ознакою будь-якого ритуалу ми вважаємо наявність зіткнення з сакральними об'єктами, інакше кажучи, комунікацію з областю сакрального. Тому, коли йдеться про юридичні процедури, як правило ми маємо справу лише з ритуальною поведінкою.

Процедура укладення шлюбу в сучасному суспільстві тісно пов'язана з обрядовою сферою. З одного боку жінка та чоловік, які укладають шлюб, тим самим мають наметі фіксацію факту виникнення між ними певних правовідносин, тобто бажають стати суб'єктами суспільних відносин що регулюються сімейним законодавством.

З другого боку, в даному дійстві чітко простежується спадкоємність з давніми шлюбними ритуалами, тобто жінка та чоловік укладаючи шлюб прують ірраціональними чинниками. Таким чином дана правова процедура, як правило, існує в синтезі з комплексом традиційних обрядових дій.

Сьогодні право на вступ до шлюбу громадянин отримує по досягненню певного віку. В стародавні часи подібне право надавав обряд ініціації.

Інститут ініціації мав потужну юридичну силу. Пройшовши обряд посвяти індивід вважався дорослим та здобував право бути повноцінним

членом общини, і, відповідно, право на шлюб. Ціною за отримання подібного статусу були тяжкі випробовування ініціанта, пов'язані з ізоляцією, фізичним болем, поневіряннями, приниженням. В постіндустріальному суспільстві на тлі гуманізації цінностей для набуття вищезазначених прав достатньо досягти певного віку, ініціаційні ж моделі поведінки часто–густо актуалізуються в підлітковий період.

В дореволюційний час шлюб вважався укладеним в результаті проведення обряду вінчання. Тобто релігійний ритуал мав повну юридичну силу. В радянські часи, зважаючи на атеїзацію соціуму, обряд вінчання втратив юридичну силу, і укладення шлюбу стало відбуватися в рагсі. Згідно з новими ціннісними настановами, нова сім'я створювалась не перед лицем Бога, а перед лицем колективу, держави, партії.

Втім, ритуал не було знищено. Можна сказати, що із храму він промандрував у державний заклад. Адже потреба зберегти ритуальне оформлення одного з найважливіших життєвих переходів перетворила суху, формалізовану процедуру в урочисту церемонію.

Сьогодні збільшується кількість подружніх пар, які окрім громадянського, укладають і церковний шлюб. Після обряду вінчання молоді навіть отримують свідоцтво про вінчання. Але цей документ, як і свідоцтво про хрещення позбавлений юридичної сили. Укладення ж шлюбу відбувається у рагсі. І хоча останній є лише установою, у якій юридично реєструється зміна громадянського становища, складно уявити собі державний заклад, в якому здійснювалась би більша кількість обрядових дійств.

Можна сказати, що урочиста церемонія укладення шлюбу у рагсі є спадкоємницею радянського весілля. Такі суцільно юридичні дії, як підписи у відповідних документах поєднуються тут із урочистим музичним супроводом, читанням віршів, проголошенням ритуальних формул. Іноді серед елементів шлюбної церемонії можна виокремити й традиційні обрядові дії, а саме ворожіння. Так, коли молоді стають на весільний рушник, семіотичного значення набуває послідовність подій. Вважається, що головою сім'ї буде той, хто стане на рушник першим.

В останнє десятиліття описана церемонія все частіше поступається так званому виїзному розпису. Тобто юридична процедура без ритуального супроводу проводиться за один чи кілька днів до весілля, а під час весільного бенкету відбувається лише імітація розпису. Проте таку тенденцію зарано вважати провідною, оскільки «рагсовий ритуал» ще не втрачає свої позиції.

Говорячи про укладення шлюбу в сучасному соціумі необхідно згадати зворотній процес, а саме розірвання шлюбу. Процедура розлучення не є ритуалізованою, проте тут слід навести думку сучасної дослідниці О. Лісіної, яка пропонує ритуалізувати дану подію [4, с. 140].

Згідно з позицією О. Лісіної розірвання шлюбу сьогодні може вважатися обрядом переходу. В

результаті розлучення людина отримує новий соціальний статус, змінюється її соціальна роль. Як будь–який перехід, розпад родини являє собою кризу, що супроводжується відповідними переживаннями. Під час перехідних періодів яскравіше всього проявляє себе психотерапевтична функція обряду. Саме ритуал пом'якшує кризу та допомагає подолати її з найменшими психологічними втратами. Дослідниця підкреслює, що відзначення розлучення не є його схвалюванням. Проте, на її думку, ритуалізація цієї події допоможе колишнім чоловіку та жінці легше перенести складний життєвий перехід, відкрити себе для нового життя, здобути нову ідентичність. Більше того, ритуальне оформлення розлучення допоможе дітям та іншим близьким розлучених усвідомити зміну статусу, отримати підтримку за допомогою обряду [4, с. 139–141]. Тобто ритуальний супровід розірвання шлюбу здатний корисно вплинути на суспільство в цілому, перевівши подію з соціально несхвалювальних в розряд соціально прийнятних.

О. Лісіна підкреслює, що ритуал розлучення не повинен співпадати з юридичною процедурою у часі. Він має відбуватися, після завершення усіх формальностей. Супровід розлучення відповідною церемонією сьогодні ми зустрічаємо в США, Японії, Австралії та в країнах Європи [4, с. 140]. В Україні така практика не є поширеною. Проте, зважаючи на світові тенденції, ми можемо припустити, що вона застосовуватиметься в українському соціумі. До того ж, вона може співпадати у часі з юридичною процедурою.

В сучасному українському праві велике поширення має присяга, яка являє собою стародавній ритуал. З позицій загальнотеоретичної юриспруденції присяга являє собою юридичний факт, який є «ухваленням офіційної клятви (урочистої обіцянки) дотримуватися і виконувати права і обов'язки відповідно до обійнятої посади» [2, с. 18]. В Україні здійснення ритуалу присяги є обов'язковою умовою для вступу на державну службу, службу у судових та правоохоронних органах. Принесення клятви лікаря є юридичним обов'язком кожного випускника медичного навчального закладу. І головне, присяга є центральним елементом ритуалу інавгурації Президента України [2, с. 18–19]. Можна сказати, що ілюктивний аспект ритуалу присяги затверджує індивіда в новій соціальній ролі. Втім, розглядаючи подібні процедури, слід брати до уваги суб'єктивний чинник, адже далеко не всі громадяни, які приносять присягу, повністю усвідомлюють приховані в цьому ритуалі глибокі змісли. Отже, нерідко принесення присяги є для майбутнього посадовця формальною дією, і тут можна говорити лише про ритуальну поведінку.

Яскравіше за все збереження ритуального компонента сьогодні проявляє себе в області судочинства. Багато дослідників вважають судовий процес подібним до ритуального дійства. Так І. Ягофарова уподібнює судовий процес містерії, тобто ритуалізованій виставі, «яка проводиться посвяченими в сакральне знання з

метою встановлення гармонії буття за допомогою сакральних практик. При чому сенс та порядок маніпуляцій, що проводяться, зрозумілий лише посвяченим» [11, с. 21].

Судові атрибути (спеціальний одяг, державну символіку) дослідниця трактує як сакральні атрибути державної влади, зал суду в такому контексті виступає як сакральний простір. Всі учасники процесу, окрім обвинуваченого, уподібнюються акторам театру, суддя ж втілює владу права [11, с. 21–24]. Вцілому поділяючи дочку зору дослідниці, нам, однак, складно погодитись із її інтерпретацією ролей учасників процесу. На наш погляд, всі учасники судового дійства, в тому числі обвинувачений, втілюють певні соціальні ролі, поводяться, згідно з конкретними рольовими приписами. З ритуального контексту в даному випадку є виключеними лише глядачі. І хоча традиційний ритуал не припускає наявності глядача, визначальним чинником тут є наявність як соціальної комунікації, так і зіткнення з сакральним. Однак, висвітлюючи сакральні аспекти судового процесу, необхідно, як і в випадку дослідження феномену присяги, зважати на суб'єктивний чинник. Адже в секуляризованому світі ступінь глибини переживань учасників події та усвідомлення ними сакральних смислів слугує важливим критерієм, за яким розрізняються ритуал і ритуальна поведінка.

Резюмуючи вищезазначене підведемо підсумок. Області закону, права, міфу та ритуалу з давніх–давен існували в синтезі. У стародавньому світі та в епоху середньовіччя належне здійснення обряду слугувало гарантом державної безпеки, скріплювало укладення угоди. Ритуал регулював відносини між начальниками та підлеглими, регламентував проведення судових засідань.

В сучасному українському праві ритуалізація проявляє себе в традиційному синтезі обрядових дій та процедури укладення шлюбу, у феномені присяги під час вступу на посаду. Сучасний судовий процес також зберігає в собі ритуальні смисли, обігруючи міфологеми сакральності державної влади та закону.

Перспективи подальшого дослідження теми пов'язані із з'ясуванням сакральних аспектів державної влади, подальшим встановленням зв'язку між правовими процедурами та ініціаціями життєвого циклу і виявленням у суспільній свідомості міфологем, пов'язаних з правом.

Список використаних джерел

1. Глушаков, АЮ., 2008. 'Символы в истории цивилизации: юридический аспект', *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*, №85, с.309–315.
2. Завальнюк, ВВ., 2013. 'Иррациональные аспекты правовой реальности у светлы юридической антропологии', *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.*, Вип.48, с.11–22.
3. Зверева, ПК., 2017. 'Сакральные аспекты закона', *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, №12 (86), Ч.5, с.96–100.
4. Лисина, ЕА., 2017. 'Развод как ритуал перехода в современном мире', *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*, Т.6, Вып.2А, с.135–143.

5. Мішегліна, ВМ., 2017. 'Гене́за формування символізму права: історія розвитку правових символів та сучасний символізм права', *Молодий вчений*, №11, с.944–949.

6. Пропп, ВЯ., 2000. 'Исторические корни волшебной сказки', *Лабиринт*, Москва.

7. Пурынычев, МЮ., 2011. 'Ритуал как основа принятия решений в китайской традиции', *Вестник Чувашского ун-та*, №1, с.145–150.

8. Фалалеева, ИН., 2009. 'Правовая обрядность у салических франков: попытка интерпретации', *Вестник ВолГУ. Сер.5: Юриспруденция*, №11, с.49–55.

9. Фицджеральд, СП., 1998. 'Китай: Краткая история культуры', пер. с англ. Р. В. Котенко, *Евразия*, Санкт-Петербург. Доступно: <https://e-libra.ru/read/403860-kitay-kratkaya-istoriya-kul-tury-per-r-v-kotenko.html#139349098> [Дата обращения 17 Май 2019].

10. Цветкова, АА. & Алпатов, АА., 2016. 'Жизненная сила римского обязательственного права', *Вестник МИЭП*, №3, с.88–103.

11. Ягофарова, ИД., 2018. 'Судебный процесс как ритуал власти', *Вестник ОмГУ. Сер: Право*, №4, с.21–24.

References

1. Glushakov, Aiu., 2008. 'Simvoly v istorii tsivilizatsii: iuridicheskii aspekt (Symbols in the civilisation history: the legal aspect)', *Izvestia RGPU im. A. I. Gercena*, №85, p.309–315.
2. Zavalnjuk, VV., 2013. 'Irratsionalni aspekty pravovoi realnosti u svitli jurydychnoi antropologii (Irrational aspects of legal reality in the light of legal anthropology)', *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr.*, Is.48, p.11–22.
3. Zvereva, PK., 2017. 'Sakralnye aspekty zakona (Sacral aspects of the law)', *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kulturologiia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, №12 (86), Part 5, p.96–100.
4. Lisina, EA., 2017. 'Razvod kak ritual perekhoda v sovremennom mire (Divorce as a rite of passage in the modern world)', *Kontekt i refleksii: filosofii o mire i cheloveke*, Vol.6, Is.2A, p.135–143.
5. Misheglina, VM., 2017. 'Geneza formuvannja symvolizmu prava: istorija rozvytku pravovykh symvoliv ta suchasnyj symvolizm prava (Genesis of formation of legal symbolism: the history of development of legal symbols and modern symbolism of law)', *Molodyj vchenyj*, №11, p.944–949.
6. Propp, Via., 2000. 'Istoricheskie korni volshebnoi skazki (The historical roots of fairy tales)', *Labirint*, Moskva.
7. Purynychev, Miu., 2011. 'Ritual kak osnova priniatia reshenii v kitaiskoi tradicii (Ritual as the basis of decision-making in chinese tradition)', *Vestnik Chuvashskogo un-ta*, №1, p.145–150.
8. Falaleeva, IN., 2009. 'Pravovaia obriadnost u salicheskikh frankov: popytka interpretatsii (Legal ceremonialism at salic francs: interpretation attempt)', *Vestnik VolGU. Ser.5: Iurisprudenciia*, №11, p.49–55.
9. Fitzgerald, CP., 1998. 'Kitai: Kratkaiia istoriia kultury (China. A Short cultural History)', trans. R. V. Kotenko, *Evrasiia*, Sankt-Peterburg. Available from: <https://e-libra.ru/read/403860-kitay-kratkaya-istoriya-kul-tury-per-r-v-kotenko.html#139349098> [17 May 2019].
10. Tsvetkova, AA. & Alpatov, AA., 2016. 'Zhiznennaia sila rimskogo obiazatelstvennogo prava (The life force of the Roman law of obligation)', *Vestnik MIEP*, №3, p.88–103.
11. Yagofarova, ID., 2018. 'Sudebnyi protsess kak ritual vlasti (Trial as a ritual of power)', *Vestnik OmGU. Ser: Pravo*, №4, p.21–24.
